

Лекції з курсу «Соціологічна думка в Україні»

Лекція 8. Суперечливий шлях соціологічної науки в Україні радянського періоду

План

1. Соціологічна думка в Україні в період з 1917 р. до початку 1930-х років.
2. Криза соціологічної науки в УРСР в період з поч. 1930-х до кінця 1950-х рр.
3. Початок відродження соціології в УРСР з кінця 1950-х – до сер. 1980-х рр.
4. Загальна характеристика соціологічної науки в УРСР.

Література:

1. Андрущенко В. П., Горлач М. І. Соціологія : навч. посібник / В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. К. : «Єдинорог», 1998. 624 с.
2. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: від античності до початку ХХ ст / М. В. Захарченко, О. І. Погорілий. К. : Либідь, 1993. 336 с.
3. Історія соціологічної думки: навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В.М. Пічі [Н.В. Коваліско, В.М. Онищук, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2016. 687 с.
4. Історія української соціологічної думки: навчальна біографічна енциклопедія /За наук ред. В.М. Пічі [В.М. Онищук, Ю.Ф. Пачковський, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2019. 334 с.
5. Черниш Н.Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-е вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2009. 468 с.

Шлях розвитку соціального знання в Україні після революційних подій 1917 р. мав суперечливий і неоднозначний характер. Встановлення більшовицького режиму стало визначальним чинником, що зумовив зміст, напрями та особливості розвитку соціального знання. Дослідники виділяють чотири періоди в розвитку соціологічної науки в УРСР: перший – розвиток соціологічної науки в період з 1917 р. до початку 1930-х років; другий – криза соціологічної науки в Україні в період з початку 1930-х до кінця 1950 років; третій – початок відродження соціології в Україні в період з кінця 1950-х – до середини 80-х років; четвертий – становлення і розвиток сучасної української соціології – із середини 1980-х до наших днів.

1. Соціологічна думка в Україні в період з 1917 р. до початку 1930-х років

Після 1917 р. розвиток української соціології не припинявся, хоча й був неоднозначним. Перші роки більшовицького режиму в Україні збіглися з

прискоренням *інституціоналізації* соціології, тобто її утвердженням як самостійної науки. В 20-х роках ХХ ст. наукова діяльність зосереджується у *Всеукраїнській академії наук (ВУАН)*. В її соціально-економічному відділі діяла перша в Україні кафедра соціології, яку очолював **Б. Кістяківський** (1918-1920). У 1923-1930 рр. видрукувано «*Записки соціально-економічного відділу*» зі статтями з проблем соціології (**М.Туган-Барановський**, **С. Дністрянський**, **О. Гіляров** та інші).

Перший в Україні спеціалізований соціологічний заклад *Міжнародний інститут соціології і права* було організовано в 1919 р., він проіснував лише рік. Організацією соціологічних студій в установах ВУАН займався **М. Грушевський**, який повернувся в Україну 1924 р. Його співробітниками виступають **О. Гермайзе**, **П. Клименко** і донька **Катерина Грушевська**. Кабінет примітивної культури, яким вона керувала, досліджує питання *генетичної соціології* і видає щорічник «*Первісне громадянство*». К. Грушевська опублікувала свою працю «*Соціологія старовини*».

М. Грушевський планував повернути в Україну заснований ним у Відні *Український соціологічний інститут (УСІ)*, щоб вивчати історію свого народу в його власному середовищі. Однак Інститут марксизму не підтримав цього проекту. В 1924 р., замість інституту відкривається лише науково-дослідна *кафедра історії України* на чолі з М. Грушевським, а при ній – дві секції – *секція методології і соціології* (О. Гермайзе). Функції соціологічного інституту фактично виконувала *Асоціація культурно-історичного дослідю*.

У той час становлення вітчизняної соціології було зумовлене потребами нової державної системи, яка породжувала нові соціальні явища, тлумачення сутності та природи яких не було й не могло бути в зарубіжній соціології. Відчувалася гостра потреба в практичних рекомендаціях щодо розв'язання багатьох економічних, організаційних та соціальних проблем. З'явилася нова галузь науки – *соціотехніка*, орієнтована на запровадження інноваційних заходів з наукової організації праці, які мали замінити популярні на той час за рубежом «*тейлоризм*» і «*фордизм*».

Виникає *соціальна інженерія* – один із різновидів прикладної соціології на підприємстві. Ця наука мала на меті раціональне «поєднання» людини із засобами виробництва та раціональну взаємодію людей у трудовому процесі. В 20-х роках у

СРСР було зроблено спробу створити нову соціальну науку, покладено початок формуванню *соціології праці* як самостійної науки зі своїм об'єктом, предметом, дослідницьким завданням. Було зібрано певний фактичний матеріал з проблем праці, однак інституціоналізація соціології як самостійної науки не відбулася. Розвиток соціологічної науки стримувався насамперед через політичні обставини. Дореволюційний досвід соціологічної роботи науковців повністю відкидався, а теорії зарубіжних соціологів піддавалися нещадній критиці.

у 20-ті роки ХХ ст. в межах ВУАН діяв *Український демографічний інститут*. Серед його праць виділяються розвідки **М. Птухи** про чисельний склад населення України у 1897-1920 рр. і про смертність у Росії й Україні, **П. Пустохода** – про демографічні особливості населення України у ХХ ст.

Український інститут марксизму-ленінізму, створений у 1921 р. в Харкові, попри свою однобічну орієнтацію, до 1930 р. видавав у часописі «*Прапор марксизму*» деякі *об'єктивні матеріали описово-соціографічного характеру* про соціальні процеси в Україні.

2. Криза соціологічної науки в УРСР в період з поч. 1930-х до кінця 1950-х рр.

На початку 30-х років ХХ ст. всі марксистські інституції ввійшли до *Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН)*, а при них протягом певного часу існували кафедри соціології. Усі ці реорганізації наукового життя перетворювали соціогуманітарні дисципліни в уніфікований набір цитат з праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна, позбавляли їх власних методологічних основ, зводили до становища прислуги панівної ідеології. Терміни «соціологія» та «історичний матеріалізм» (марксистсько-ленінського вчення про суспільство) почали розглядатися як синоніми.

У 1930-ті роки – період репресій і терору – *марксизм* остаточно став *єдиною ідеологічною основою нашого суспільства*, а *історичний матеріалізм* – *соціологією марксизму*. Соціологічні дослідження вже не вкладалися в рамки філософської теорії і були винесені за її межі. Це й стало теоретичною передумовою розгрому і занепаду соціології в СРСР. Тоталітарному режиму не потрібні були соціологічні дослідження, бо вони, спираючись на точні факти, суперечили пропаганді так

званих соціалістичних досягнень. Ініціаторів і прихильників спроб започаткувати відповідні соціологічні інституції піддавали репресіям, а саму ідею засуджували як вияв буржуазного націоналізму. Період 30-х – кінця 50-х років характеризувався браком інтересу до проблем соціології, особливо теоретичних і методологічних. Майже не було спроб систематизувати дослідження, спрямовані на формування соціології як науки. Склалася ситуація, що характеризувалася недостатнім зв'язком соціологічних знань із суспільною практикою. Вітчизняна соціологія в цей час була в цілковитій ізоляції від світової науки.

Після 1930 р. розгорнулася політика погрому соціології: соціологічні установи були ліквідовані, дослідники старшої генерації – фізично винищені, а ті, хто залишився в живих перейшли до популяризації догматів марксистсько-ленінського вчення. З 1936 р. відбулося посилення хвилі репресій, що обернулася майже повною ліквідацією будь-яких соціологічних досліджень. Такий стан проіснував понад 30 років, незважаючи на деякі «потепління» й спроби пожвавлення соціологічних студій у межах академічних установ. Пізніше наукова тематика з соціальних та національних питань передається створеному 1947 р. *Інституті філософії АН УРСР*. Про науково-дослідну працю з соціології у цьому інституті не було відомостей аж до початку 60-х років ХХ ст. Деякі результати проведеної роботи, що пройшли цензуру, надрукували у збірнику *«Соціологія на Україні»* (К., 1968).

3. Початок відродження соціології в УРСР з кінця 1950-х – до сер. 1980-х рр.

За *«хрущовської відлиги»* в кінці 50-х на початку 60-х рр. розпочинається відродження соціології. У цей час проводяться соціологічні дослідження впливу НТП на соціально-професійний склад робітників, їх ставлення до праці. Широкого розвитку набуло соціальне планування. Це сприяло вдосконаленню методики соціологічних досліджень.

З 1968 р. соціологія розвивається як окрема наука в УРСР. У складі **Інституту філософії Академії наук УРСР** почав функціонувати підрозділ соціології, широко друкуються соціологічні розвідки, поновлюється видання часопису *«Філософська та соціологічна думка»*, який був започаткований 1927 року.

У середині 1980-х років з початком революційного оновлення суспільства усвідомлюється нагальна потреба в соціологічних дослідженнях, змінюється ставлення до соціології, суттєво переглядається багато усталених у радянській науці поглядів на суспільство. Це зумовлювалося передовсім *необхідністю наукового осмислювання сучасних трансформаційних соціальних процесів*. 90-ті рр. в розвитку української соціології позначені *інституціалізацією* її як однієї з провідних суспільних наук.

4. Загальна характеристика соціологічної науки в УРСР

Соціологія радянського періоду була однією з найвідсталіших наук в Україні, оскільки в ній існував *консервативний політичний та ідеологічний режим*, який відверто демонстрував антипатію до соціології.

Кризовий стан соціології в радянській Україні був обумовлений такими чинниками: 1) брак самостійного статусу соціології як науки; 2) повний контроль партії над проведенням соціологічних досліджень; 3) застій у розробці нових та альтернативних теоретичних засад і моделей; 4) наукові розвідки, які відходили боком від партійної лінії, проголошувалися «націоналістичними»; 5) брак належних умов для підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

В радянській Україні викладання соціології у ВНЗ підмінялося такими курсами: 1) *науковий комунізм*; 2) марксистсько-ленінська філософія (*діалектичний та історичний матеріалізм*); 3) *історія КПРС* про провідну роль партії у розвитку суспільства; 4) *політекономія* – обґрунтування планового характеру економічного розвитку; 5) *науковий атеїзм*.